

I. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

ЛІНГВІСТИЧНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ОСНОВА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Лариса Селіверстова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті проаналізовано лінгвістичну та психологічну основи навчання української мови як іноземної. Мова і мислення – центральні поняття визначеної проблеми. Способи оволодіння іноземною мовою та зміст навчання зумовлюють різні напрями у методиці викладання.

Ключові слова: методика, методи, прийоми, принципи навчання, уміння, навички, мовленнєва діяльність, мислення, мовна система, усне мовлення, письмо, читання.

Українська вища школа накопичила немалий досвід викладання української мови як іноземної. У процесі викладання цього предмета широко використовують суміжні науки, такі як мовознавство, психологію, логіку, фізіологію та інші. З кожним роком усе більше застосовують новітні методи і прийоми навчання із залученням технічних засобів: аудіовізуальні методи, комп'ютеризовані програми; кіно- і телекурси тощо. Уведення до навчального процесу різних технічних засобів і створення сучасних лабораторій, безперечно, сприяють прискоренню процесу практичного оволодіння мовленням. Однак і досі науковці перебувають у пошуку оптимальних методів і принципів навчання, теоретичних засад, на яких базується методика викладання української мови як іноземної. Специфіка цього предмета полягає в тому, що сам предмет навчання стає засобом засвоєння фахових предметів, пізнання нового середовища, нової культури, нових традицій і в той же час формує нову особистість.

Одним із відкритих питань методики викладання української мови як іноземної є принципи навчання на початковому та просунутому етапах. Теоретичні основи навчання української мови необхідно визначати на рівні сучасних уявлень про українську мову, мовлення, мовленнєву діяльність та теорії їх засвоєння. Останні події навколо Болонського процесу в Україні в системі освіти вказують на тенденцію до певної стандартизації в навчанні. У цьому аспекті є актуальним визначення лінгвістичної і психологічної основи навчання української мови як іноземної на початковому етапі вищої школи. Питання лінгвістичної основи науковці розглядають у розділі змісту навчання. До нього входить: „1) лексичний, граматичний і фонетичний матеріал; 2) уміння й навички, що необхідні для оволодіння усним мовленням, читанням і письмом; 3) тексти; 4) тематика для усного мовлення й читання; 5) мовні поняття” [5: 73]. Дослідниця А. Залевська підкреслює, що відсутність однозначного поняття „зміст навчання” змінює набір компонентів, що пов'язано з різною метою навчання

іноземної мови, а також із дискусійними питаннями щодо понять мовних та мовленнєвих знань, умінь і навичок. Отож і сьогодні ця тема перебуває в колі уваги дослідників.

У методиці викладання іноземної мови виділяють три основні компоненти. **Лінгвістичний компонент**, що включає мовний, мовленнєвий і лінгвокраїнознавчий матеріал. **Психологічний компонент**, що виступає основою формування навичок та умінь використання мови, яку вивчають, із підвидами мовних навичок (вимови, граматичних, лексичних, орфографічних), а також мовленнєвих умінь, пов'язаних із розумінням мовлення на слух, говорінням, читанням і письмом. **Методологічний компонент** розглядає навчання за раціональними прийомами. Зміст відповідає меті навчання.

Метою навчання іноземних студентів є практичне оволодіння українською мовою задля подальшого фахового зростання. Отже, студенти мають набути навичок усного мовлення, читання, писання, аудіювання, що неможливо без розуміння мовної системи. „Вивчення іноземної мови у ВНЗ саме по собі не може бути самоціллю. Воно повинно озброїти майбутнього фахівця широкими можливостями одержання з джерел такої інформації, яку можна було б використати в інтересах його професії” [9: 6].

Виділяють фактори, що визначають процес викладання, як-то: цільова настанова, вікові особливості слухачів (студентів), їхня попередня підготовка, об'єктивні умови викладання тощо, – які, головним чином, спираються на психологічну основу.

Викладання української мови як іноземної вимагає водночас практичного оволодіння законами мови й мовлення в короткий термін, що й пояснює важливе значення лінгвістичної та психологічної основи навчання. Філософів, психологів і лінгвістів здавна цікавили проблеми мови і мислення. Науковці розглядають діалектичну єдність мови і мислення як єдність форми і змісту. Дійсно, наші думки оформлюються через мову. Але кожне явище має специфіку виникнення, функціонування й розвитку, що й досліджують філологи, психологи та інші науковці. Навчати мови – це не означає навчати іншого способу мислення, а, радше, навчити викладати свою думку чужою мовою так, щоб був зрозумілий зміст думки. Зв'язок української мови, яку вивчає студент як іноземну, і мислення, сформованого рідною мовою, безперечно, існує таким чином, що новий спосіб мислення формується засобом української мови через набуття певного життєвого або фахового, теоретичного або практичного досвіду сучасної реальності. Отже, не можна навчити іншомовного мислення, а можна розвивати мислення майбутнього фахівця українською мовою. Перед викладачем постає завдання навчити іноземця користуватись українською мовою у процесі формування його загальнолюдських і фахових знань. У науковій літературі дослідники оперують термінами „мовне мислення” і „мовленнєве мислення” як синонімічними, часто є взаємозамінними терміни „мовне” – „мовленнєве”, „мислення” – „свідомість”, „лінгвістичне мислення” – „лінгвістична компетентність”.

Психологія допомагає визначити, на які психічні фактори людини (увага, пам'ять, воля, уява, наполегливість тощо) можна спертися у певний період навчання, або застосувати їхні особливості у певній віковій категорії слухачів, тобто регулювати діяльність пізнання мови через мовлення в сучасній дійсності. Наукою доведено, що свідомо оволодіти іноземною мовою можна тільки в процесі мовленнєвої діяльності.

Якщо навчальний матеріал засвоєний свідомо, він автоматично стає мовленнєвою навичкою. „Матеріал з мовного боку має бути природним, а не штучно препарованим. Зміст матеріалу повинен стимулювати студентів на бесіду, диспут, спонукати їх до активної мовленнєвої діяльності” [9: 7].

Психологічні основи забезпечують правильність застосування різних методів навчання на певному етапі, певної вікової категорії, певного фахового спрямування. Це дає оптимальні результати засвоєння навчального мовленнєвого матеріалу і сприяє його перетворенню на мовленнєву модель у практичній діяльності.

Методика викладання української мови як іноземної має практичний характер. Так що „під час дослідження лінгвістичної основи її навчання важливе розмежування на мову й мовлення в лінгвістиці” [8: 24]. Сучасна лінгвістика визначає мову як соціально значущий код і правила його функціонування, що закріплені у свідомості людей. Мовлення розуміємо як реалізацію мовної системи в конкретних актах спілкування. Мова і мовлення становлять дві сторони одного явища, єдине ціле. Вони характеризуються властивостями, що доповнюють одна одну. Однак вони оперують одиницями, специфічними для кожної зі сторін – розрізняються одиниці мови та одиниці мовлення.

До одиниць мови належать: фонеми, морфеми, лексеми, речення, текст тощо. Це елементи мови, що згуртовані за формально-семантичними ознаками. Одиниці мовлення складають ситуативно зумовлені вислови різної довжини, де елементи мови згруповані за семантико-комунікативними ознаками. Одиниці мовлення співвіднесені з конкретною ситуацією спілкування. На відміну від змісту навчання української мови як рідної, коли вивчають систему мови, зміст навчання української мови як іноземної потрібно починати з навчання мовлення, тобто слід навчати розуміння, повторення почутого, творення елементарних мовленнєвих висловів, зумовлених ситуацією спілкування.

Проте слід пам'ятати, що вивчення готових фраз у ситуативному підході не може якісно забезпечити оволодіння українською мовою як іноземною, оскільки оволодіння мовою можливе тільки тоді, коли засвоєння мовленнєвого матеріалу веде до формування в іноземця системи мови, коли він може будувати фрази відповідно до правил граматичного оформлення і слововживання в акті спілкування. Отже, у навчанні української мови як іноземної слід дотримуватися послідовності від мовлення до мови, тобто навчати системи мови через мовлення у процесі організованого цілеспрямованого спілкування. Особливості мови і мовлення пояснюють можливість існування основних напрямів у методиці.

В основу прямого методу покладено імітацію іншомовного мовлення. За таких умов процес оволодіння іноземною мовою не обмежений часом та відбувається в мовному середовищі. Такий спосіб навчання вимагає „послідовного вилучення з об'єкта тих елементів, оволодіння якими призводить до оволодіння об'єктом у цілому” [1: 19]. Прямий метод відрізняється обмеженням навчального матеріалу, що пояснює закономірності мовних явищ. Тут важливу роль відіграє правильність вилучення моделей, що передають сутність мови.

Новітня методика викладання залучає лінгвістичні основи для прискорення розуміння мовної системи, для виділення достатнього й необхідного оптимального навчального матеріалу, для пізнання й засвоєння структури й рівнів мови.

Розглянемо два методи навчання української мови як іноземної. Побудова навчального матеріалу шляхом членування його на мовленнєві моделі й комплексного пояснення лексичного, граматичного, фонетичного матеріалу ефективна під час короткотермінових курсів за умов перебування слухача в іншомовному середовищі, вилучення з його обігу рідної мови, наявності вдалих типових лінгвістичних моделей.

Якщо розглянути українську мову як мовну систему, що складається з підсистем або рівнів, то навчати мови слід відповідно до підсистем із передбаченням синтезу підсистем із єдиною системою. Такий спосіб навчання має свої переваги у групах філологічного напрямку. Він забезпечує глибоке засвоєння мовного матеріалу в системі, що необхідно для майбутніх педагогів, журналістів, перекладачів.

Під час комплексного підходу студент може засвоювати водночас усі сторони мовного явища: звукове та інтонаційне оформлення, структуру, лексико-семантичний зміст, функціонування в мовленні. Процес комплексного навчання можна коригувати на основі психологічного методу. Передбачені результати залежать від індивідуальних здібностей слухачів. Наприклад, вік слухачів може ставити певні обмеження.

Лінгвістичний компонент включає мовний матеріал: відібраний фонетичний, граматичний, лексичний мінімуми, і мовленнєвий матеріал – ситуативно-тематично зумовлені зразки мовленнєвих висловлювань різної довжини. Вивчення фонетики, граматики, лексики зумовлюється спілкуванням, що веде до порушення традиційної послідовності розгортання системи мови [6: 42].

Мова – це комунікативна система, що функціонує в актах мовленнєвого спілкування. Мовленнєву діяльність слід розглядати як висловлювання й розуміння. Те й інше мають як усну, так і писемну форми. Одним із ключових моментів методики, вважаємо, є опанування взаємозв'язку актів висловлювання й розуміння в усній та писемній формах. Мовні засоби комунікації (слова, граматичні явища тощо) утворюють мовні знання, а саме: „знання основ мови, яку вивчають, як систему, правила, через які одиниці мови перетворюються в осмислений вираз; поняття, значення яких виражається по-різному в різних мовах, у тому числі й тих, через призму яких сприймається й відображається у свідомості людини навколишній світ, а також моральні й естетичні категорії” [3: 132]. Ідеться про поняття, яких нема в рідній мові студента (наприклад система флексій, видова дієслівна пара тощо) і які підлягають формуванню в їхній свідомості.

Мовленнєва конструкція в методиці навчання української мови як іноземної виступає як навчальна одиниця. Це може бути мовленнєва модель чи типове речення, діалог-модель, модель монологічного висловлювання більшого розміру, ніж речення в певній ситуації чи темі. Навчальними одиницями можуть бути структурні групи, що об'єднують різні за характером висловлювання – стверджувальні, заперечні, питальні, окличні тощо. Робота з цими мовленнєвими одиницями допомагає відобразити структурно-семантичні схеми у свідомості іноземних студентів і відповідно – у формуванні

системи мови. Граматичний мінімум має охоплювати коло граматичних явищ, необхідних для розвитку мовленнєвих навичок та умінь.

Інші не менш важливі компоненти навчання української мови як іноземної визначає соціолінгвістика, що базується на законах співвіднесення мови і культури, мови і суспільства, рідного й нового для іноземного студента. Зважаючи на те, що мова виконує дві найважливіші функції – комунікативну й кумулятивну, іноземці мають вивчати українську мову не тільки як новий код – спосіб вираження думки з метою навчання, а і як джерело повідомлень про українську культуру. Для того, щоб наблизитися до нової культури, світогляду, світосприйняття, недостатньо засвоїти лише план вираження змісту мовних явищ. Необхідне засвоєння і плану змісту – нової системи понять, тобто концептуальної картини світу, що покладено в їхню основу. З цією метою до курсу включають країнознавчу інформацію з географії, історії, сучасного соціального життя. Лінгвокраїнознавчі орієнтири допомагають іноземним студентам оволодівати природними, історичними реаліями, розуміти духовні цінності українців, їхні традиції. Це формує в них мовну свідомість.

За допомогою психолінгвістики аналізують закони мовленнєвої поведінки іноземного студента під час вивчення української мови як засобу навчання. Як об'єкт навчання в діяльнісному підході й комунікативній орієнтації виступає мовленнєва дія – процес взаємодії її компонентів (учасники спілкування, комунікативний намір, предметний зміст: тема, ситуації, мовні засоби, екстралінгвістичні й паралінгвістичні засоби), що спрямовані на формування висловлювання в конкретній ситуації спілкування [2: 38-72]. У результаті мовленнєвих дій матеріалізуються діалог, монолог, бесіда, усні та письмові мовленнєві твори. Мовленнєві дії можливі тоді, коли володіння мовним і мовленнєвим матеріалом на кожному етапі навчального процесу доведене до рівня навичок і умінь [8: 9].

Розвиток мовознавства і психології мовлення постійно поглиблює наші знання про сам об'єкт навчання, так що необхідно дидактично аналізувати досягнення базових наук [7: 3]. Важливо відстежувати та враховувати під час планування змісту навчання невідомі раніше або невисвітлені аспекти чужомовної мовленнєвої діяльності та української мови.

Формування навичок і умінь користування українською мовою з комунікативною метою, а також як засобом навчання – це один з важливих компонентів змісту навчання української мови як іноземної. На початковому етапі закладається мета навчання, основою якої мають бути лінгвістичний і психологічний компоненти змісту навчання української мови як іноземної.

1. *Бородулина М.К., Минина М.Н.* Основы преподавания иностранных языков в языковом вузе. – М., 1971.
2. *Выготский Л.С.* Педагогическая психология. – М., 1991.
3. *Гальскова Н.Д., Гез Н.И.* Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. – М., 2005.
4. *Джасалов Д.Д.* Проблемы содержания обучения иностранному языку. – Ташкент, 1987.
5. *Залевская А.А.* Вопросы теории овладения вторым языком в психолингвистическом аспекте. – Тверь, 1996.

6. *Китайгородская Г.А.* Методические основы интенсивного обучения иностранным языкам. – М., 1986.
7. *Ланидус Б.А.* Проблемы содержания обучения языку в языковом вузе. – М., 1986.
8. *Методика / Под ред. А. А. Леонтьева.* – М., 1988.
9. *Методика викладання іноземних мов у вищій школі / За ред Ю.О. Жлуктенка.* – К., 1971.

LINGUISTIC AND PSYCHOLOGICAL BASES OF STUDIES OF UKRAINIAN AS FOREIGN

Larisa Seliverstova

V. N. Karazin Kharkiv National University

In the article the linguistic and psychological bases of studies of Ukrainian as foreign are analysed. A language and a process of thinking are central concepts of given problem. The methods of studying foreign language and a content of teaching determine different directions in the method of teaching.

Key words: method, principles of teaching, ability, skills, speech activity, process of thinking, linguistic system, speech practice, writing, reading.